

ki feleğin cüz'ü olan felek veya felekler" gibi çeşitli anlamlarda kullanılmıştır. Kaynaklarda biri hakiki diğeri izâfî olmak üzere iki türlü cüz'î kavram veya varlıktan söz edilir. Hakiki cüz'î, "başka herhangi bir varlıkla ortaklığı tamamen giderecek şekilde tasavvur edilen bir tek varlık" anlamına gelir. Buna göre bütün özel isimler hakiki cüz'î varlıkları gösteren kavramlardır. İzâfî cüz'î ise "daha genel bir varlık cinsinin şümulüne giren daha özel bir varlık türü"dür. Buna göre beş küllî denilen tümellerden kapsama dar olanlar, kapsama geniş olanlara göre cüz'î sayılırlar. Meselâ "cisim"e göre "hayvan" cüz'î, "hayvan"a göre de insan cüz'îdir; buna karşılık hakiki cüz'îler olan Ahmet ve Mehmet'e göre cisim, hayvan ve insan küllîdirler.

Bir varlığın veya varlık grubunun cüz'î yahut küllî sayılması, tasnifte esas alınan durumlara veya şartlara göre değişir; yani bir duruma göre cüz'î olan varlık başka bir duruma göre küllî olabilir. Meselâ "hayvan" kavramı "canlılık" şartı bakımından "insan"ı ve daha başka canlıları kapsadığı için "hayvan" küllî, "insan" cüz'îdir. Fakat insan canlılık yanında düşünme, konuşma gibi başka şartlar ve nitelikler de taşımaktadır. Buna göre canlılık "insan"ın cüz'üdür; dolayısıyla "insan" küllî, "hayvan" da cüz'îdir (et-Ta'rifât, "cüz'î" md.).

İslâm düşünce tarihinde cüz'î-küllî meselesi, özellikle Allah'ın ilim sıfatıyla ilgili dolayısıyla tartışma konusu olmuştur. Aristo'ya ait olan ve, "Tanrı için kusurlu varlıkları bilmektense bilmemek daha iyidir" şeklinde ifade edilen görüşün etkisi altında kaldığı anlaşılan Fârâbî ile diğer filozoflar söz konusu görüşü biraz daha yumuşatarak Allah'ın ilmini, varlık ve olayları bilmesiyle zâtında değişmeler meydana geliyormuş gibi bir sonuca götürmeyecek şekilde açıklamaya özel bir önem vermişlerdir. Şöyle ki, yine Aristo'dan gelen anlayışa göre bilginin objesindeki değişmeler bilgide ve dolayısıyla sükûde de değişiklik meydana getirir. Cüz'îler hem mevcudiyetleri hem de arazları ve nitelikleri itibarıyla zaman ve mekânda değişikliğe uğrayan varlıklar olduğu için Allah'ın bunları değişme durumlarıyla bilmesi kendisinde de değişiklik meydana getirir ki böyle bir bilgi O'nun hakkında söz konusu olamaz. Şu halde Allah, nitelikleri bakımından değişmeyen küllî varlıkları bilir. Buna göre meydana gelen, değişen ve başkalaşan cüz'î varlık ve olaylar onun bil-

gisine konu teşkil etmez. O, her şeyi ezel-den ebede, küllî yapıları ve kanunlarıyla, hiçbir değişmeye uğramaksızın küllî olarak bilir (İbn Sînâ, *en-Necât*, s. 593-596). Bir başka deyişle bir varlığın küllî veya cüz'î olması bize göredir; Allah zaman ve mekân üstü bir varlık olarak parçayı ve bütünü aynı düzeyde bilir. O'nun bilgisi bizimki gibi zaman içinde parça parça oluşan bir bilgi değildir. Gerçi Fârâbî ve İbn Sînâ açıkça "Allah cüz'îleri bilmez" dememişlerse de kelâmcılar onların yukarıdaki anlayışından Allah'ın cüz'îleri bilemeyeceği sonucunu çıkararak bunu kesinlikle reddetmişlerdir. Özellikle Gazzâlî'nin başka gerekçeler yanında bu iddiayı da ileri sürerek filozofları tekfir etmesi İslâm düşünce tarihinde geniş yankılar uyandırmıştır. Her ne kadar İbn Rüşd, haklı olarak İslâm filozoflarının cüz'îlerle ilgili açıklamalarında Allah'a bilgisizlik isnat etmek gibi bir niyetleri olmadığını, görüşlerinin Gazzâlî tarafından haksız olarak bu yönde yorumlandığını belirtmişse de bu itiraz felsefe ve filozoflara karşı olan tavır yumuşatmaya yetmemiştir (ayrıca bk. KÜLLİ).

BİBLİYOGRAFYA :

et-Ta'rifât, "cüz'î" md.; Tehânevî, *Keşşâf*, "cüz'îyye" md.; Aristoteles [Aristo], *La Méta-physica* (trc. J. Tricot), Paris 1981, 1072^b, 15, 30; İbn Sînâ, *en-Necât* (nşr. M. Takî Dânişpejûh), Tahran 1364 hş., s. 593-597; a.mlf., *el-İşârât*, Kahire 1985, III, 295-296; Gazzâlî, *Tehâfütü'l-felâsife* (nşr. Süleyman Dünyâ), Kahire, ts. (Dârü'l-Maârif), s. 192-199; İbn Rüşd, *Tefstru Mâ ba'de't-tâbî'a*, III, 1613-1620, 1691-1704; a.mlf., *Da'imetü'l-mes'ele* (Felsefetü İbn Rüşd içinde), Beyrut 1982, s. 39-42; İbn Teymiyye, *Der'ü te'aru'zî'l-a'akl ve'n-na'kl*, Riyad 1981, IX, 105-106; X, 191-192.

MUSTAFA ÇADIRICI

CÜZÜLİ

(bk. CEZÜLİ).

CÜZZAM

Mycobacterium leprae mikrobinin insan vücudunda meydana getirdiği bulaşıcı ve müzmin bir hastalık.

Arapça'da "elin kesilmesi, parmakların düşmesi" anlamına gelen *cezem* kökünden türetilen *cüzâm* (الجدام) kelimesi, özellikle bulaşıcı lepra (lepromatous leprosy; aş. bk.) vak'alarında ortaya çıkan ciddi şekil bozukluklarını ifade eder ve Türkçe'de daha çok *cüzzam* şeklinde söylenir. Aynı kökten türeyen *mezzûm*

ise "cüzzamlı, kötürüm hale gelmiş, parmakları ve burnu düşmüş kimse" demektir. Kelimenin bu anlamıyla İslâm'dan önce Araplar arasında bilinmesi, hastalığın Arabistan'da çok eski çağlardan beri tanındığını gösterir. Hastalığın çeşitli safhalarında ciltte meydana gelen farklı görünümünden ötürü İslâm tıp literatüründe cüzzamın yanı sıra "aslan hastalığı" (dâü'l-esed) ve "fil hastalığı" (dâü'l-fil) gibi terimlerin de kullanıldığı ve bazan da *baras* ile (ebras) karıştırıldığı görülür. Belki de bu son terim, hastalığın seyri sırasında ciltte meydana gelen farklı görünümdeki lekeleri ifade etmek üzere bilinçli olarak kullanılıyordu. Bununla beraber başlangıçtan itibaren cüzzam ile *baras* İslâm hekimlerinin eserlerinde ayrı bablarda ele alınmıştır (bk. Ali b. Rabben et-Taberî, s. 318-321).

Hastalığın Mahiyeti. Tıp literatüründe başlıca üç çeşit cüzzamdan söz edilir. 1. **Lepromalı Cüzzam.** Hastalığın en ağır şekli olan bu tür cüzzamda organizma mikroppla doludur. Başlıca belirtisi, "leproma" denen deri üzerinde sınırları belli belirsiz olan kırmızı şişliklerdir. Burnun içinde, yüzde, el üstünde ve eklemlerdeki şişlikler hastaya kaba bir görünüm verir, özellikle hastanın yüzü aslanı andırır. Kol ve bacaklarda deri kalınlaşır; saç dökülmesine de kaş ve sakal ortadan kalkar. Cüzzamın en çok bulaşıcı olan türü budur. 2. **Sinir Cüzzamı.** Az bulaşıcı olmakla beraber sinirsel belirtileri çoktur. Deri lezyonları ya rengini kaybetmiş lekeler şeklinde ya da genellikle halka biçiminde, çok defa pembe veya esmerimsi hafif kabarcıklar halindedir. Sinirlerde yaptığı tahribat sonucu hasta ısı değişikliklerini farketmez, deride duyu hissini yitiren bazı bölgeler bulunduğu gibi ısıya karşı tamamen hissiz olan bölgeler de olabilmektedir. Bazı sinirlerde ağrılar ve felçler görülür; özellikle dirsek sinirlerinde kalınlaşma ve dokusal beslenme bozuklukları ortaya çıkar. 3. **Tüberkülozumsu Cüzzam (T tipi).** Basil tüberküloz mikrobuna benzediği için iki hastalık arasında birçok benzerlik vardır. Belirtileri şişkin lekeler ve sızıntılı kabarcıklardır. Bu kabarcıkların üzerine camla bastırıldığı zaman deri veremini andıran tanecikler görülür, fakat bu tür cüzzamda burunda ve dudaklarda mikrop bulunmaz.

Bugün cüzzam artık tedavi edilebilir bir hastalıktır. Bütün dünyada 2 milyon, Türkiye'de ise 4000 cüzzamlı bulunduğu sanılmaktadır.

Tıp Tarihindeki Yeri. Özellikle Haçlı seferleri sırasında çok yaygınlaşan ve bütün Ortaçağ'da dünyanın en korkunç hastalığı olarak kabul edilen cüzzamın tarihçesinin İlkçağ'a kadar uzandığı bilinmemekte, ancak ilk defa nerede ortaya çıktığı tesbit edilememektedir. Mısır mumyalarında izlerine rastlanmakla birlikte hastalığın ilk defa Hindistan, Güney Çin ve Mezopotamya'da görülmüş olduğu sanılmaktadır. Bu bölgelerin yanı sıra milattan önce II. binyılda Mısır, Fenike ve Filistin'de de yayılmış durumdaydı. Ancak cüzzamın tıp ilminin ilgi alanına girmesi, milattan önce 300'den daha evvel değildir. O yıllarda Büyük İskender'in doktorları hastalığın bulaşıcı şeklini (lepromalı) teşhis etmeye başladılar ve onu deride yaptığı kırıksıklık, kol ve bacak derilerinde meydana getirdiği kalınlaşma sebebiyle fil hastalığı (elephantiasis) adıyla tanımladılar. Fakat hastalığın veremimsi tipi, karakteri tam belirgin olmayan başka kabarcıklı deri hastalıklarından henüz ayırt edilebilmiş değildi. Cüzzamı en iyi şekilde teşhis ve tesbit eden ilk hekimin Kapadokyalı Aretaeus (ö. II. yüzyıl başları) olduğu ve onun bu hastalığı humoral (salgılarla ilgili) teoriyle açıklayıp irsi ve bulaşıcı olduğunu söylediği bilinmektedir. Aretaeus'tan sonra Galen'in (Câlinûs, ö. 201) getirdiği yorumlar ise yetersizdir.

Cüzzam İslâm tıbbında da salgı teorisiyle açıklanmakta, kara safranin vücudunda yayılarak diğer "hılt"lara etkisi sonucunda fizyolojik dengenin bozulmasına, saç, kaş ve tırnakların dökülmesine, parmakların düşmesine ve nihayet kötürümlüğe yol açtığı kabul edilirken bulaşıcı bir hastalık olduğuna ve irsiyetle de ilgisi bulunduğu dikkat çekilmektedir (bk. Ali b. Rabben et-Taberî, s. 318; İbn Sînâ, III, 140). Burada şu hususu önemle belirtmek gerekir ki İslâm hekimleri eski Yunan, Hint ve Fars tıp literatüründen büyük ölçüde faydalanmış olmakla birlikte cüzzam hastalığına onlardan daha çok önem vermişler ve gerek teşhis gerekse tedavi açısından çok daha pratik yöntemler geliştirmişlerdir. Genellikle tıp alanında eser veren her müslüman hekim ve müellifin kitabında cüzzama ayrı bir yer verdiği veya bu alanda müstakil bir çalışma yaptığı görülmektedir. Bu literatürde ilk sırada yer alan eserlerden biri, Ali b. Rabben et-Taberî'nin *Firdevsü'l-hikme*'sidir. Ondan önce Yuhannâ b. Mâseveyh'in kaleme aldığı *Kitâb fi'l-cüzâm* ise günümüze intikal etmemiş

tir. Yine bugüne kadar ele geçmeyen filozof Ya'kûb b. İshak el-Kindî'nin *Risâle fi 'illeti'l-cüzâm ve eşîyetih* adlı eseri de bu konudaki ilk çalışmalardan sayılır. Bunlardan başka Ebû Bekir Muhammed b. Zekerîyyâ er-Râzî'nin *el-Hâvî*'sinde, Ali b. Abbas el-Mecûsî'nin *Kâmilü's-şınâ'ati't-ıbbiyye*'sinde, İbn Sînâ'nın *el-Kânûn fi't-ıbb*'inde, İbnü'l-Kuff'un *Kitâbü'l-'Umde*'sinde ve diğer tıp kaynaklarında cüzzamın teşhis ve tedavisiyle bu hastalıktan korunma yöntemleri üzerine ayrıntılı bilgiler veren özel bölümler bulunmaktadır.

Latince'ye tercüme edilen ilk İslâm tıp eserlerinden biri Mecûsî'nin *Kâmilü's-şınâ'ati't-ıbbiyye*'si olup Kostantinüs el-İfrîkî'nin yaptığı çeviri sayesinde cüzzamla ilgili birçok terim Batı tıp literatürüne girmiştir. Ancak mütercim, Arapça'daki dâû'l-filin karşılığı olarak *elephantiasis* kelimesi yerine Grekçe *lepein* (derisini yüzmek) masdarından türeyen ve "derinin dökülmesi" anlamını taşıyan *leprayı* kullanması, cüzzamın diğer deri hastalıklarıyla karıştırılmasına yol açmıştır. Avrupa ilk defa cüzzam hakkında doğru bilgi elde etme imkânına, bu hastalığın sinir sistemiyle olan ilgisini tesbit eden ve böylece tıp ilmine önemli bir katkıda bulunan ünlü cerrah Ebû'l-Kâsım ez-Zehrâvî'nin (Batı'da Abulcasis) *et-Taşrif li-men 'aceze 'ani't-te'lif* adlı eserinin Latince'ye tercümesiyle kavuşmuştur. İslâm tıbbı, cüzzam konusunda Bizans tıp terminolojisinin zenginleşmesine tesir ettiği gibi XVII. yüzyıla kadar Avrupa'da görülen bu hastalıkla ilgili bilimsel gelişmeye temel oluşturmaları bakımından da büyük önem taşımaktadır. Genellikle müslüman hekimler fil hastalığını sadece cüzzamın bir türü (lepromalı) olarak kabul etmişler ve deri yaralarıyla ilgili diğer türün (veremimsi) izahını ise daha netleştirerek bu hastalığın sinir sistemiyle olan ilgisine dikkat çekmişlerdir. Dolayısıyla yapısından kaynaklanan güçlüklerle rağmen müslüman hekimlerin konuyla ilgili olarak geliştirdikleri terminoloji daha isabetli, ayrıntılı şekilde verdikleri bilgiler ise klasik yazarlarından daha tutarlıdır.

Dini ve Sosyal Tarihçe. Cüzzam Ahd-i Atık ve Ahd-i Cedîd'de adı çokça geçen bir hastalıktır. Özellikle Tevrat'ta bu hastalığın belirtileri, muayene, teşhis ve tedavi işlemlerinin kimler tarafından ve nasıl yapılacağı ayrıntılı bir şekilde anlatılmakta ve buradan yahudiler arasında cüzzamın çok yaygın olduğu anlaşılmak-

tadır. Meselâ, "Ve Rab Mûsâ'ya ve Hârûn'a söyleyip dedi: Bir adamda, bedeninin derisi şiş, yahut kabuk, yahut parlak leke olup bedeninin derisinde cüzzam hastalığı halini alırsa, o zaman kâhin Hârûn'a, yahut kâhin olan oğullarından birine götürülecektir; ve kâhin bedeninin derisinde olan hastalığı görecektir, eğer hasta olan yerde kıl ağarmışsa ve hasta olan yerin görünüşü bedeninin derisinden derinse cüzzam hastalığıdır; ve kâhin onu görecektir ve onu murdar ilân edecektir" (Levililer, 13/1-3). Hz. İsa'nın da cüzzamlıları iyileştirmek suretiyle birçok mucize gösterdiği bilinmektedir. Meselâ, "Ve işte bir cüzzamlı gelip: Yâ Rab, eğer istersen beni temizleyebilirsin, diyerek ona secde kıldı. İsa da elini uzattı ve: İsterim temiz ol, diyerek ona dokundu; ve onun cüzzamı hemen temizlendi" (Matta İncili, 8/2-3). Kur'ân-ı Kerîm'de de Hz. İsa'nın bu yöndeki mucizelerinden söz edilirken cüzzamlı "alacalı" anlamında ebras terimiyle ifade edilmiştir (Âl-i İmrân 3/49; el-Mâide 5/110).

İslâm'ın ilk günlerinden itibaren Hz. Peygamber'in sağlık alanında verdiği emir ve yaptığı tavsiyeler "tıbb-ı nebevî" adında bir literatür oluşturmıştır. "Aslandan kaçarak gibi cüzzamlıdan kaçın" (Bu-hârî, "Tıb", 16) meâlindeki hadisiyle Resûl-i Ekrem müminleri bu hastalığa karşı uyarmıştır. Ayrıca biat etmek üzere Medine'ye gelmekte olan Sakîf kabilesinden bir heyetin içinde cüzzamlı birinin bulunduğunu haber alınca, "Geri dön, biz senin biatını kabul ettik" diye haber gönderdiği bilinmektedir (bk. İbn Mâce, "Tıb", 44). Yine bir hadisinde, "Cüzzamlıların yüzüne uzun uzadıya bakmayınız" (İbn Mâce, "Tıb", 44) demek suretiyle hem korku ve tiksintiyle bakarak onları rahatsız etmenin doğru olmadığını, hem de görüntülerinin etkisinde kalarak karamsarlık duygusuna kapılma ihtimalinin bulunduğunu anlatmak istemiştir. Önüne geçilemez ve üstesinden gelinemez felâketler karşısında Allah'a sığınmaktan başka çare bulunmadığını sık sık hatırlatan Hz. Peygamber cüzzamla ilgili olarak da, "Allahım! Delilikten, cüzzamdan, barastan ve kötü hastalıklardan sana sığınırım" (*Müşned*, III, 192; Ne-sâî, "İsti'âze", 36) şeklinde dua etmiştir.

Müslümanlar, her musibetin insanın başına Allah'ın takdiriyle gelmiş bir imtihan vesilesi olduğuna inanarak cüzzam kurbanlarına da hoşgörülle yaklaşmışlar, Ortaçağ Avrupası'nda olduğu gibi onları lânetli kabul ederek toplum di-

CÜZZAM

şına itip ölüme terketmemişler, hatta bu hastalara hizmet vermeyi üstün takvâ örneği bir davranış saymışlardır. Nitekim Halife I. Velîd cüzzamlılara dilenmemelerini, hastalık yüzünden aşağılık duygusuna kapılmamalarını söylemiş ve onların barınmaları için ayrı bir yer ve geçimlerini sağlamları için bir gelir tahsis etmiştir (Taberî, VI, 437). 88 (707) yılında Dimaşk'ta meydana gelen bu olay, İslâm tarihinde ilk hastahânenin kuruluşu olarak kabul edilir. Daha sonra bu örneğe göre birçok İslâm ülkesinde, başlıca şehirlerin civarında cüzzamlıların barınacağı "miskinhâne" denilen cüzzamhâneler (leprosarium) kurulup hem hastalığın yayılması önlenmiş, hem de tedavileri dahil hastaların bütün ihtiyaçları karşılanarak geri kalan ömürlerini daha rahat bir şekilde geçirmeleri sağlanmıştır (geniş bilgi için bk. BİMARİSTAN). Anadolu Selçukluları döneminde Sivas, Tokat, Amasya, Kastamonu, Kayseri, Konya ve Adana gibi merkezlerde, adına "meczûmîn zâviyesi" ve idarecisine de "şeyh" denilen cüzzamhâneler açıldığı, daha sonra Dulkadiroğlu Hasan Bey'in de Kayseri'nin Salakon bölgesinde bu amaçla bir çiftlik vakfettiği bilinmektedir. Osmanlılar döneminde ilk cüzzamhâne II. Murad tarafından Edirne'de yaptırılmış ve burası 1627 yılına kadar faaliyetini sürdürmüştür. En önemli Osmanlı cüzzam-

hânesi ise 1514'te Yavuz Sultan Selim zamanında yapılan ve 1927 yılına kadar hizmet verdikten sonra 1938'de tamamen yanan, Üsküdar-Kadıköy yolu üzerinde Karacaahmet Miskinler Tekkesi'dir. Hasta hücreleri, mescidi, çeşmesi ve bahçesiyle tam bir sosyal kurum olan bu cüzzamhânenin masrafları, önüne dikilmiş tepesi oyuk sadaka taşlarına bırakılan yardımlarla ve vakıfların tahsisatıyla karşılanmaktaydı. Bunlardan başka Bursa'da da 1551'den 1817'ye kadar faaliyet gösteren ünlü bir cüzzamhâne vardı.

Cüzzamlılar hakkındaki bu olumlu tavırlara rağmen zaman zaman onların toplum içinde serbest hareketlerini kısıtlayıcı tedbirlerin alınmış olması, hastalığın yayılmasını önlemeye ve kamu sağlığını korumaya yönelik tedbirler olarak değerlendirilmelidir. Ayrıca bu önlemler hiçbir zaman Batı'daki gibi cüzzamlıyı bütün hukukî ve sosyal haklarından mahrum edecek düzeyde olmamıştır. Çünkü Avrupa XV. yüzyıla kadar cüzzamı, tedavi edilmesi gereken bir hastalık değil Allah'ın bir gazabı ve cüzzamlıyı da hasta değil büyücü olarak görüyordu. Cüzzamın bir hastalık olduğu fikri ancak 1403 yılında Venedik'te kurulan ilk leprosarium dönemine rastlar. Bu tarihten önce cüzzamlılar sağlıklarıyla birlikte mal varlıklarını da kaybetmişler

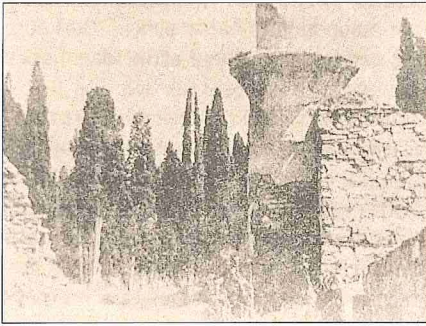
ve dışlanan bu insanlar toplumda yeni bir sınıf oluşturmuşlardı. Herkes tarafından hor görülen cüzzamlıların umuma ait yerlere girmeleri yasaklandığı gibi halkın kendilerinden uzaklaşmasını sağlamak için dolaşırken çingirak çalmaları da zorunlu kılınmıştı. VII. Louis'in vasiyetnâmesinden, cüzzamlıların hapsedildiği yerlerin sayısının Fransa'da 2000, bütün Hristiyanlık âleminde ise 19.000 olduğu öğrenilmektedir (Başer, s. 6). Ancak XV. yüzyılın sonlarına doğru cüzzamın Avrupa'da yaygınlığını kaybetmesi üzerine hastalar tekrar sosyal haklarına kavuşmaya başladılar. Nihayet XVI. yüzyılın ortalarında H. Fracastoro'nun çalışmalarıyla cüzzamın bir hastalık türü olduğu fikri kabul görmüş, 1873 yılında Norveçli G. A. Hansen'in mikrobunu bulmasıyla da bu hastalık tam bir bilimsel çözüme kavuşmuştur.

BİBLİYOGRAFYA:

- Lisânü'l-ʿArab*, "czm" md.; *Müsned*, III, 192; V, 60; Buhârî, "Tıb", 16; İbn Mâce, "Tıb", 44; Nesâî, "İstiʿâze", 36; Ali b. Rabben et-Taberî, *Firdevsü'l-ḥikme*, Berlin 1928, s. 318-321; İbn Sînâ, *el-Kânûn*, Bulak 1877, III, 140; Taberî, *Târîḫ* (Ebû'l-Fazl), VI, 437; A. Süheyl Ünver — Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Türkiyede Cüzzam Tarihi Üzerine Araştırmalar*, İstanbul 1961, s. 3-6, 19, 22; A. L. Tat, "Lepranın Salgın Durumu", 17. *Millî Türk Tıp Kongresi*, İstanbul 1962, s. 3-9; H. R. Sığındım, "Lepranın Türkiye'deki Tarihçesi", 11. *Ulusal Dermatoloji Kongresi*, Ankara 1968, s. 5-18; D. Verut, *Precolombian Dermatology and Cosmetology in Mexico*, Schering Corporation, USA 1973, s. 16-21; R. H. Thangaraj — S. J. Yawalkar, *Leprosy*, Basle 1987, s. 13-16; W. Schreiber — F. K. Mathys, *Infectio*, Basle 1987, s. 81-107; Sevim Başer, *Başlangıcından Bugüne Kadar İstanbul'da Kurulan Lepra Hastaneleri* (yüksek lisans tezi, 1992), İstanbul Çapa Tıp Fakültesi, s. 6, 11-13; L. Marquis, "Arabian Contributors to Dermatology", *International Journal of Dermatology*, sy. 24, Philadelphia 1985, s. 60-64; İ. Barutçu, "Lepra", *Lepra Mecmuası*, IV/1, Ankara 1973, s. 5-39; M. W. Dols, "Djudhâm", *El² Suppl.* (İng.), s. 270-274.

M. ZEKİ PALALI

Miskinler Tekkesi'nin yıkık halini gösteren eski bir fotoğrafla tekkenin önüne dikilen tepesi oyuk sadaka taşı - Karacaahmet / Üsküdar